
ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ
LOOK TO THE PAST
ЎТМИШГА НАЗАР

Ходжамбердиев Хуршидбек Эгамбердиевич,
"Фуқаролик жамияти назарияси" кафедраси катта ўқитувчиси
Андижон давлат университети

СОВЕТ ИТТИФОҚИ "ТУРГУНЛИК" ВА "ҚАЙТА ҚУРИШ" ДАВРИ
ТАРИХШУНОСЛИГИ

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2019-12-24>

АННОТАЦИЯ

Мақолада совет давлатининг "тургунлик" ва "қайта қуриш" даврлари тарихшунослиги масалалари илмий адабиётлар орқали таҳлил қилинган. Шу билан бирга, тадқиқотда қайта қуриш даврининг сўнгги палласида тоталитар социализм даврини чуқур ва ҳар томонлама тадқиқ этишга ҳаракат қилган тарихчилар, файласуфлар, ёзувчилар ва публицистларнинг асарларига баҳо берилган.

Калит сўзлар: Тарихшунослик, "тургунлик даври" "қайта қуриш", тоталитар давр, этатизм, геронтоқратия, миллий сиёсат, миллатлараро муносабатлар.

Ходжамбердиев Хуршидбек Эгамбердиевич,
Старший преподаватель кафедры
"Теория гражданского общества"
"Андижанский государственный университет"

ИСТОРИКОВЕДЕНИЯ ПЕРИОДА СОВЕТСКОГО СОЮЗА "ЗАСТОЙ"
"ПЕРЕСТРОЙКА" АННОТАЦИЯ

АННОТАЦИЯ

В статье проанализировано на основе научной литературы задачи историковедения периода Советского союза "застой" "перестройка". Вместе с этим дана оценка произведением историков, философов, писателей и публицистов, которые освещали рассматриваемый период советского правительства.

Ключевые слова: Историография, застой, перестройка, тоталитарный период, этатизм, геронтоқратия, национальная политика, межнациональные отношения

Hodjamberdiev Khurshidbek,
Head teacher of the Theory of Civil Society
Andijan State University

HISTORICAL BACKGROUND OF THE SOVIET UNION "RESURGENCE"
"REBUILD"

The article analyzes the history of the Soviet Union's "restitution" and "rebuild" periods by the scientific literatures. At the end of the research, however, the evaluation of the works of historians, philosophers, writers, and publicists who were able to thoroughly investigate the period of the totalitarian socialist era was given at the final stage of the restructuring.

Key words: Historiography, "restitution", "rebuild", totalitarian era, etatism, gerontocracy, national politics, interethnic relations.

Маълумки, собиқ СССРнинг 1965-1985 йиллардаги даврига "турғунлик даври" деб ном берилиши қандайдир субъектив тарзда рўй берди. 1985 йилнинг март ойида М.С.Горбачев КПСС Марказий Қўмитаси Бош котиби лавозимига киришиш маросимидаги нутқида ўтган 20 йиллик даврни "турғунлик" даври деб атади. Таъкидлаш жоизки, мазкур тушунча нафақат иттифоқдаги ижтимоий-гуманитар фанларга доир адабиётлар, оммавий ахборот воситалари, расмий ҳужжатларда, балки хорижий адабиётларда ҳам ифодалана бошлади. Албатта, кейинчалик иттифоқ раҳбариятини бу даврни 1975 йилдаги КПСС XXIV қурултойида ва 1985 йилда М.С.Горбачев томонидан "ривожланган социализм даври" деб аталиши мангиқан "турғунлик" тушунчасининг тескари маъносини беради - бу тушунчанинг ҳаётдан анча узоқлигини, нисбийлигини, қолаверса субъектив нуқтаи назарларга асосланганлигини англатади. Шунинг учун ҳам, бу даврнинг номини талқин этишда баҳс-мунозаралар ҳозирга қадар давом этмоқда.

Иттифоқ тарихига доир икки жилдли монография ёзган италиялик тарихчи Ж.Боффа шундай деб ёзган эди: "Охириги ўн йилликни "турғунлик йили" деб бўлмайди. Мамлакат ривожланди, айниқса иқтисодиёт соҳасидаги ривожланиш жаддаллашиб, муҳим ишлаб чиқариш кўрсаткичларини олишга имконият берди. Ж.Боффа яна инқирозларнинг фақат Брежнев даврида эмас, балки Горбачев даврида ҳам чуқурлашиб борганлигини таъкидлайди" [1].

Инглиз тарихчиси М.Малиа ўзининг "Совет фожиаси. Россиядаги социализм тарихи" монографиясида СССР қулаганидан кейин иттифоқ тарихи ҳақиқий тарихга айланганлигини қайд этиб, аксарият Ғарб тарихчиларининг иттифоқ тарихини "хира ойна" орқали ва турли тахминий фаразлар билан тадқиқ этганликларини танқид қилиш билан бирга, иттифоқ даврида тадқиқот материаллари сир тутилганлигига ҳам эътибор қаратади. Унинг фикрича, Кремль геронтократияси сўнгги вакилларининг тарих саҳнасида аянчли равишда пастга тушиши бутун бир жамият аъзоларида иттифоқ тизими асосларини ларзага келтирган "ички инқироз" сифатида намоён бўлди. 80-йилларнинг биринчи ярмида КПСС Марказий Қўмитаси Бош котибларининг кетма-кет узлатга кетиши "инқирознинг сўнгги унсурини бўлиб, у "коммунистик ислоҳотчилик"нинг охириги шакли - Горбачев "қайта қуриш"ини яратди"[2].

Рус тарихчиси М. С. Восленский ўзининг "Номенклатура. Совет Иттифоқи ҳукмрон синфи" асарида иттифоқ бюрократиясининг генезиси ва анъаналарини чуқур тадқиқ этиш асносида бюрократиянинг фаровон ва ўзини ўзи яратувчи синф сифатида ривожланиш жараёнини тадқиқ этди. Шу билан бирга, у иттифоқ иқтисодиёти, ҳўжалиги ва сиёсий институтлари самараси ҳамда амал қилишига доир қатор ҳали ошкор этилмаган қонуниятларни очиб берди[3].

Тарихчи олим ва социолог А.С.Ахизернинг икки жилдли "Россия: тарихий тажриба танқиди" монографиясида Россия тарихининг маънавий-ахлоқий асослар

алмашинуви ва тикланиши нуқтаи назаридан ўзгариши механизмларини очиб беришга ҳаракат қилади. Шунингдек, у жамиятни ижтимоий маданий зиддиятларни шахслар фаолияти ва онгидан ҳоли этиш йўллари кўрсатишга ҳаракат қилади [4].

Таниқли олим ва публицист Рой Медведевнинг асарларида И.В.Сталин шахсига сизиниш давридаги ҳокимият органларининг ахлоқий бузилиши, қатагонларнинг адолатсиз равишда амалга оширилганлиги, ҳур фикрли ва ватанпарвар шахсларнинг йўқ қилиниши, "илиқлик" ва "тургунлик" даврларидаги сталинизмни тиклаш учун уринишлар очиб ташланади [5]. Бу китоб ўша даврдаги муҳим тарихшунослик сифатида, шунингдек, коммунистик мафкуранинг моҳиятини англашда муҳим ўрин тутди.

Иттифоқда рўй берган ривожланишнинг цикли жиҳатларини тадқиқ этган олимлар XX асрнинг 60-80-йиллардаги тургунлик ҳодисаларини СССР иқтисодиёти ва жамиятида аксилислоҳотчилик тамойилларининг устуворлиги билан боғлашга ҳаракат қилди. Таниқли олим В.Т.Рязановнинг фикрича, Россиянинг XVIII асрдан XX асргача рўй берган тарихида ҳар қандай амалга оширилган ислоҳотлар тезлик билан аксилислоҳотларга айланганлигига эътибор қаратди. У Н.С.Хрущев ва Л.И.Брежнев ташаббуслари билан бошланган ислоҳотларнинг инқирозга учраш сабабларини иқтисодий ва сиёсий муносабатларнинг ўзаро номувофиқлигидан излайди. Унинг фикрича, социалистик назария ҳам, унга мувофиқ бўлмаган амалиёт ҳам қуйидаги асосий саволга жавоб бера олмаган: давлат мулкчилиги шароитида ишлаб чиқариш жамоаларининг даромадлар олишидаги иқтисодий манфаатдорлигини уларнинг масъулиги билан қандай қилиб бирлаштириш ёки уйғунлаштириш мумкин? Давлат томонидан инфляция, тақчиллик, ички имкониятлардан фойдаланилмаслик кабиларга қарши самарали иқтисодий механизмлар яратилмаганлиги натижасида тургунлик даври келиб чиққанлигини очиб бериб, В.Т.Рязанов тургунликнинг яна бир сабаби сифатида ҳарбий харажатларнинг кескин ошиб кетганлигига эътибор қаратади: ўша даврда СССРнинг ҳарбий харажати давлат бюджетининг 20 фоизини ташкил этган. АҚШда эса бу кўрсаткич икки марта паст даражада бўлган. Қуролланиш пойгаси аҳоли турмуш даражасининг кескин тушиб кетишига сабаб бўлган [6].

Албатта, бу каби нуқтаи назарга қўшилмаганлар ҳам учрайди. Иқтисодчи олим ва давлат арбоби Е.Т.Гайдарнинг фикрича, Брежнев даврида "танланган индустриаллаштиришнинг социалистик моделини амалга оширишнинг огриқли ва узоқ муддатли оқибатлари" ўткир равишда ўзини кўрсатди. Ғарбий Сибирдаги улкан нефть ва газ конларининг очилиши ва жаҳонда бу ресурсларга нисбатан нархларнинг кескин ортиши "социализмнинг қулашини кейинга сурди". Илмий-техника инқилоби янгиликларини қабул қилишга қобил бўлмаган сиёсий ва ҳўжалик элитаси консерватизми ҳам тургунликнинг келиб чиқиш сабабларидан биридир. Е.Т.Гайдарнинг фикрича, 70-80-йиллар даври социалистик совет иқтисодиёти "ички беқарорлик" тавфсифини ўзида ифодалаб, инқироз ҳолатидан чиқиб кетишга ноқобил бўлган [7].

М.Я.Геллер, А.М.Некряч, Д.А.Волкогонов ва Р.Г.Пихоя каби олимлар иттифоқ тизимини ислоҳ этиб бўлмаслиги, уни тарихан ҳалокатга учраши муқаррарлиги тўғрисида қатор асарлар яратди. Д.А.Волкогонов учун совет тарихи - бу "1917 йил октябрдаги давлат тўнтаришидан бошланган жиноятлар узун занжирининг халқаларидир". Тоталитар режимнинг "органик нуқсонлари" билан бир вақтда

унинг кучини намоён бўлиши натижасида Горбачев ислохотлари даврида иттифоқ ҳалокатга учради. "Умрини тутатган тизимни жонлантиришга уриниш беҳуда ва хавфлидир" [8]. Пихоянинг фикрича, урушдан кейинги совет давлатининг шаклланиши, мустақамланиши, инқирози ва ҳалокати "қор кўчкилари оқимидек тезликда рўй берган ҳокимият инқирозининг иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий-психологик сабаблари" - булар қонуниятли оқибат натижасидир. У бу каби тарихий хотиманинг асосий сабаби - ҳокимият юқори доираларининг "мамлакат мутлақ кўпчилик аҳолиси" ўртасидаги жарликнинг кенгайиши, аҳолига нисбатан "беғоналашуви" эканлигига эътибор қаратди [9].

Қайта қуриш даврининг сўнги даврида тоталитар социализм даврини чуқур ва ҳар томонлама тадқиқ этишга қобил бўлган тарихчилар, файласуфлар, ёзувчилар, публицистлар шаклланди. Шулардан бири С.Г.Кара-Мурза эди. У инқирозни 1988-йилда яшин тезлигида ўзини намоён этганлигини қайд этиб, қуйидагиларни ёзган эди: "Инқироз "совет хўжалиги асосий принципларини рад этишдан, уни бутунлай бошқа турдаги капиталистик иқтисодиёт унсурлари билан "гибридлаштириш"га уриниш туфайли рўй берди." [10].

Қайта қуриш даврида таниқли сиёсатшунос ва публицист М.Ф.Бурлацкий сиёсий тизим ва элитани қаттиқ танқид қилиши, ижтимоий-сиёсий муаммоларни кўтариши билан ажралиб турди. Унинг 1989-йилда нашр этилган "Янгича тафаккурлаш" номи китоби нафақат иттифоқда, балки бутун жаҳон бўйлаб шуҳрат қозонди. У турғунлик даври ҳақида қуйидаги ўз таҳлилини эълон қилди: "Тўғри, биз ҳозирги даврнинг йирик саноат давлати билан ҳарбий бараварликка эришдик. Лекин унга қандай тарзда эришдик? Иқтисодиётнинг барча соҳаларида технологик орқада қолиш, қишлоқ хўжалигининг издан чиқиши, замонавий хизмат кўрсатишни ташкил этмаслик, халқнинг ҳаёт даражасини оширмаслик эвазига бу ютуққа эришдик. ...Брежнев даврининг асосий сабоғи - бу Сталин даврида шаклланган маъмурий-буйруқбозлик тизимининг ҳалокатидир. Давлат нафақат тараққиётни таъминламади, балки жамиятнинг иқтисодий, маданий ва ахлоқий соҳаларини ривожланишича тўсиб турди.". Орқага қайтиш йўқ! Ҳаттоки Брежнев чириган бинони сталинча қатагонлар тиклаган ҳолда мустақамлашга азму қарор қилганида ҳам бу тизимни самарали қилишнинг иложи йўқ эди. Ваҳоланки, технологик инқилоб эркин меҳнат, шахсий ташаббус, манфаатдорлик, ишга ижодий ёндашиш, тинмай изланиш, мусобақадорликни талаб этади" [11].

1990 йилда нашр этилган "Инқироз остонасида: жамият ва партияда турғунлик ҳодисаларининг кучайиши" номи илмий-назарий тўплам ҳам турғунлик ва қайта қуриш даври моҳитини очиб беришда муҳим аҳамият касб этди [12]. Унинг муаллифлари - В.В.Журавлева, Л.Н.Гордон, Э.В.Клопов, И.А.Алуф, В.Я.Бондарь, В.М.Курицин, В.С.Лельчук, А.П.Тюрина ва бошқалар турғунлик давридаги нохушликлар, социализм принципларининг бузилиши, партократиянинг кучайиши, бошқарувнинг бюрократлашуви, аҳоли турмуш даражасининг пасайиши кабиларнинг келиб чиқиши, уларга қарши курашга доир назарий қарашларини илгари сурди. Л.Н.Гордон ва Э.В.Клопов ўша даврдаги турғунлик давридаги ҳолатни қуйидагича ифодалайди: "Натижада, 50-70-йилларда сталинизм ўрнига келган сиёсий тизимда ҳақиқий ҳокимият партия-давлат аппарати, аиниқса энг юқоридаги биринчи раҳбарларнинг тор гуруҳи қўлида тўпланган бўлиб, уларнинг бошқарувга оид кўрсатмалари ва йўл-йўриқларини юқоридан пастга тушириш тартиблари сақланиб қолди. Социализм ўзининг этистик моҳиятини

сақлаб қолди, давлат эса жамият устидан барча ҳажмдаги ҳокимиятини сақлаб қолди" [13].

XX асрнинг 70-80-йилларидаги "тургунлик", "қайта қуриш" давлари, улардаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар Ўзбекистон тарихчилари, иқтисодчилари, сиёсатшунослари томонидан ҳам ҳар томонлама тадқиқ этилди.

Совет даврида XX асрнинг 70-80-йилларидаги ижтимоий жараёнларни тадқиқ этишга Ўзбекистон олимлари ҳам салмоқли ҳисса қўшди. Мамлакат тарихчи, социолог, иқтисодчи олимлар томонидан ҳам қатор тадқиқотлар амалга оширилди. Таниқли олим С.Шермухамедовнинг социалистик маданиятга доир тадқиқотларида ижтимоий ривожланиш билан маданий ривожланиш уйғунлиги, турли миллатлар маданиятларининг яқинлашуви масалалари ўрганилди [14]. Мазкур мавзу билан боғлиқ муаммолар Р.Каримов томонидан давом эттирилди. Унинг тадқиқотларида ривожланган социализм қуриш даврида иттифоқ халқларининг яқинлашув жараёнларида ижтимоий онгининг ўрни масалалари ўрганилди [15]. Тарихчи олим Х.Зоҳидовнинг илмий изланишларида ривожланган социализм шароитидаги маънавий маданият ва ижтимоий фаолликнинг ривожланиш диалектикаси масалалари ўрганилди. Мазкур илмий иш тарих фани нуқтаи назаридан тадқиқ этилди [16]. Э.С.Тўхтаевнинг Ўзбекистон ССР қишлоқ аҳолиси турмуш даражасини оширишнинг ижтимоий-иқтисодий муаммолари мавзусидаги тадқиқотларида ҳам ўша даврдаги ўткир ижтимоий муаммолар тадқиқ этилиб, илмий натижалар сифатида уларнинг ечимларига доир хулосалар ва ижтимоий муаммолар ечимлари шакллантирилди [17].

Совет даврида сиёсий жараёнлар - коммунистик партия ва давлат фаолиятларини тадқиқ этишга доир тадқиқотлар ҳам олиб борилди. Ш.Зиямов томонидан КПССнинг кадрлар тайёрлаш ва жой-жойига қўйиш сиёсати республика партия ташкилоти мисолида тадқиқ этилди [18]. Р.Х.Абдуллаева, Л.В.Гентшке ва Х.Т.Турсунов социализм даврида КПСС ва унинг куйи ташкилотларининг жамиятдаги раҳбарлик фаолиятига доир тадқиқотлар олиб борди. Уларнинг тадқиқотларида партия ташкилотларининг миллий ва минтақавий ҳудудлардаги тажрибаси умумлаштирилди ва бу соҳани ривожлантиришга доир хулосалар шакллантирилди [19]. Э.Юсупов ва Ц.Степанянлар томонидан совет давлатининг конституциявий асосларининг ривожланиши тадқиқ этилди. Унда асосий эътибор партия ва давлатнинг миллий сиёсатини амалга оширишга қаратилди [20].

Тургунлик ва қайта қуриш даврида Орол денгизи муаммоси нафақат экологик фожиа сифатида, балки энг ўткир сиёсий-ижтимоий муаммо сифатида ҳам тадқиқ этилди [21]. З.М.Акрамов, А.А.Рафиков каби олимлар ўз тадқиқотларида партия ва ҳукуматнинг Орол муаммосини ҳал этишдаги фаолиятини ўрганиш билан бирга, унга кенг жамоатчилик эътиборини ҳам қаратди.

Совет даврида партия ва давлатнинг байналмилал миллий сиёсатига доир тадқиқотлар ҳам амалга оширилди. Бу тадқиқотлар нафақат миллий ёки миллатлараро муносабатларнинг хусусий жиҳатларини, балки бу соҳадаги муаммоларнинг ижтимоий-сиёсий жиҳатлари масалаларини ҳам ўрганишга қаратилди. А.Агзамходжаевнинг тадқиқоти айнан ана шу соҳаларни ўрганишни ўз тадқиқот объекти сифатида белгилаб олган эди [22]. Лекин иттифоқ қулаши арафасида миллий манфаатлар нуқтаи назаридан ёндашилган, коммунистик партия методологиясига тўғри келмайдиган тадқиқотларни амалга оширишга

интилишлар ҳам қузатилди. Бу ҳолат Фарғона вилояти ва Қирғизистоннинг Ўш вилоятида кўтарилган миллатчилик низолари даврида янада кучайди. Ш.Зиямов, Ҳ.Бобобеков ва Ш. Абдуллаев каби таниқли тарихчилар рўй берган миллатлараро тўқнашувларни ҳолис ва объект равишда тадқиқ этдилар [23].

Мустақиллик даврида ҳам турғунлик ва қайта қуриш давридаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар, ўша даврда авж олган муаммоларга доир тадқиқотлар яна ҳам кенгроқ кўламда давом этди. Лекин бу даврдаги тадқиқотлар совет давридаги тадқиқотлардан ҳам моҳиятан, ҳам тубдан фарқ қилди. Олимлар ўзларининг совет давридаги тадқиқотларида илмий объектларни ўрганишда асосан марксизм-ленинизм гоялари ва коммунистик мафкурага асосланган методология талабларга амал қилишга мажбур бўлдилар. Бу даврдаги тадқиқотлар ижтимоий жараёнларни истиқлол мафкураси ва миллий манфаатлар нуқтаи назаридан, шунингдек, ҳолис ва объектив равишда ўрганилганлиги билан ажралиб туради. А.Хазраткулов [24], Д.Бобожонова [25], М.Р.Бўриева [26], О.Ата-Мирзаев, В.Гентшке, Р.Муртазаева, А.Салиев [27], А.Х.Пўлатов [28], В.Ражапов [29] каби таниқли олимлар Ўзбекистонда иттифоқ ва мустақиллик даврларидаги ижтимоий жараёнлар, бу соҳадаги муаммолар, уларнинг ечимларига доир масалаларни тадқиқ этди. Р.Абуллаева қайта қуриш ва иттифоқнинг қулашига доир тадқиқотларни амалга оширди [30]. Б.А.Пасиловнинг илмий тадқиқотлари ижтимоий-сиёсий жараёнларни тарих фани нуқтаи назаридан тадқиқ этиш методологиясини бойитиши билан бир қаторда илк бор манбашуносликка миллий манфаатлар нуқтаи назаридан ёндашиш тажрибасини умумлаштирди [31]. Уларнинг тадқиқотлари янги миллий давлатчиликни шакллантириш, миллий ижтимоий сиёсатни ишлаб чиқишга доир ислохотларда илмий манбалар сифатида хизмат қилди. Бу олимларнинг кўрсатилган асарлари миллий тарихшуносликни анча бойитди.

Бу даврда миллий сиёсат, миллатлараро муносабатлар, миллий тилга доир тадқиқотлар ижтимоий-сиёсий жараёнларнинг йўналишлари ёки улар билан уйғун равишда тадқиқот этилди. Мазкур тадқиқотларда миллий уйғониш, миллий ўзини ўзи англаш, миллий муносабатлар, миллатлараро тотувлик ва ихтилофлар, давлат тилининг ижтимоий-сиёсий жиҳатлари каби йўналишлардаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар ва муаммолар ўрганилди. Мазкур тадқиқотлар мустақиллик даврида кўп миллатли жамятда миллий бағрикенглик ва миллий сиёсатни ишлаб чиқишда илмий манбалар сифатида тарих фанини бойитди.

Умуман олганда, ўтган асрнинг сўнгги чораги ва мустақиллик даврида жамятдаги ижтимоий-сиёсий жараёнларни тарих фани нуқтаи назаридан тадқиқ этишнинг миллий тажрибаси тўпланди ва у тарихий тадқиқотлар олиб бориш методологиясини миллий манфаатлар асосида шаклланишига қўшилган катта ҳисса бўлди. Ҳозирги даврда миллий тарихшуносликнинг бу йўналиши ривожланган мамлакатлар тарихнавислиги таъсири ва мамлакатда амалга оширилаётган ижтимоий-сиёсий соҳадаги ислохотлар тажрибаси асосида янада ривожланиб бормоқда.

Бу даврдаги тарихшунослик 1985-йилга қадар марксизм-ленинизм нуқтаи назаридан ва коммунистик мафкура талаблари асосида шаклланди. Фақат қайта қуриш даврининг ўрталарига келиб тарихни ҳалол ўрганиш, ўтмишдаги "оқ доғларни" ҳис қилиш, ривожланишнинг миллий жиҳатларига устуворлик бериш, тарихни миллат тарихи сифатида шакллантириш каби умуминсоний ва миллий

қадриятлари уйғунлиги шаклланди, тарих фанига нисбатан муносабатлар тубдан ўзгарди.

Совет даври тарихшунослиги яққақоқим мафкура ақидалари билан чирмашиб кетганлигига қарамасдан тарихни ўрганишнинг зарурий манбалари сифатида хизмат қилиши мумкин. Бунинг учун, албатта, тарихий фактларни ҳозирги даври миллий манфаатлар асосида қайтадан кўриб чиқиш, ундаги "оқ доғларни" тўлдиришга зарурат пайдо бўлади. Шу нуқтаи назардан ёндашганда, қайта қуришнинг сўнгги йиллари ва мустақиллик даврида яратилган тарихий асарлар ўзининг қандай ютуқ ва камчиликларга эга бўлишига қарамай муҳим аҳамият касб этади.

Хулоса сифатида шуни таъкидлаш муҳимки, мустақиллик даврининг сўнгги йилларида давлатимиз раҳбари томонидан ўтган 28 йил ичидаги муаммолар, камчиликлар, халқдан сир тутилган воқеликларнинг очиб ташланиши, давлатнинг халқни бошқариш функциясининг халққа хизмат қилиш вазифасига алмаштирилиши тарихчилар учун янги имкониятлар яратди: энди тарихий тадқиқотлар тарихчининг шахсий салоҳияти, мустақил қарашлари асосида амалга оширилади; тарихни ёзиш эркинлиги шаклланди; тарихни объектив тарзда ёзиш учун унинг объектлари турли чеклов ва цензуралардан ҳоли этилади. Демак, мамлакатимизда яратиладиган тарихий тадқиқотлар бутун бир инсоният цивилизацияси тарихини яратишга қўшиладиган ўзига хос муносиб ҳисса сифатида намоён бўлади.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар

1. Боффа Дж. История Советского Союза. Перевод с итал. В 2-х т. Т.1.-М.: Международные отношения, 1994; Он же. От СССР к России. История неоконченного кризиса. 1964-1994. Пер. с итал.-М., 1996.-С.5,285.
2. Малиа М. Советская трагедия. История социализма в России. 1917-1991. - М.: РОСПЭН, 2002 -С.371-372.
3. Восленский М. С. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза. - М., 1991. -237 с.
4. Ахизер А. С. Россия: критика исторического опыта. В 2 тт. Новосибирск, Сибирский хронограф, 1997, -1608 с.
5. Медведов Р. О Сталине и сталинизме: Исторические очерки// Знамя, 1989, №1-4. Он же. Они окружали Сталина // Юность, 1989, № 3,5,6,8,9,12.
6. Қаранг: Рязанов В.Т. Экономическое развитие России: Реформы и российское хозяйство в XIX -XX вв. СПб., 1998. -С. 49-54.
7. Қаранг: Экономика переходного периода: Очерки экономической политики посткоммунистической России. 1991-1997.-М.,1998, -С.46-51.
8. Волкогонов Д. Семь вождей: Галерея лидеров СССР.-М.,1995. Кн.2.-С.436-442.
9. Пихоя Р.Г. Советский Союз: история власти. 1945-1991. -М.,1998.-С.712-718.
10. Кара-Мурза С.Г. Особый взгляд на Советский строй // Советский порядок//<https://history.wikireading.ru/90457>.
11. Бураляцкий Ф. М.Новое мышление: Диалоги и суждения о технологической революции и нашихреформах.- 2-сизд., доп.-М.: Политиздат,1989.-С.317-318.
12. На пороге кризиса: нарастание застойных явлений в партии и обществе/ Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС; Под.общ.ред. В.В. Журавлева. -М.: Политиздат, 1990.-447 с.
13. На пороге кризиса: нарастание застойных явлений в партии и обществе/ Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС; Под.общ.ред.В.В.Журавлева.-М.:Политиздат, 1990.-34 с.
14. Шермухамедов С. Некоторые вопросы теории и практики развития социалистической культуры. - Ташкент: Узбекистан, 1980. -271 с.;

15. Каримов Р. Возрастание роли общественного сознания в сближении народов СССР в условиях развитого социализма.: Автореф. дисс ... канд. филос. наук. - Ташкент, 1988. - 19 с.;
16. Захидов Х. Диалектика развития духовной культуры и социальной активности масс в условиях развитого социализма.: Автореф. дисс. ... докт. истор. наук. - Ташкент, 1983. - 30 с.;
17. Тухтаев Э.С. Социально-экономические проблемы повышения уровня жизни сельского населения Узбекской ССР. - Ташкент: Фан, 1990. - 139 с.;
18. Зиямов Ш. Кадровая политика КПСС в действии. - Т.: Узбекистан, 1980. - 208 с.; Его же. Деятельность КПСС по совершенствованию подбора, расстановки и воспитания руководящих кадров в условиях развитого социализма (на примере Компартии Узбекистана):. Автореф. дисс ... докт. ист. наук. - Ташкент, 1982. - С.50.
19. Абдуллаева Р.Х. Руководство КПСС в период зрелого социализма (на материалах парторганизаций Узбекской ССР). - Т.: Узбекистан, 1982. - 295 с.; Гентшке Л.В., Турсунов Х.Т. и др. Развитие коммунистических организаций в условиях перехода к социализму, минуя капитализм. - Ташкент: Узбекистан, 1985. - 245 с.
20. Юсупов Э., Степанян Ц. и другие. Развитие конституционных основ советского многонационального государства. - Ташкент: Узбекистан, 1985. - 248 с.
21. Акрамов З.М., Рафиков А.А. Орол ҳозир ва келажакда. - Тошкент: ЎзССР "Билим", 1989. - 31 б.; Акрамов З.М., Рафиков А.А. Прошлое, настоящее и будущее Аральского моря. - Ташкент: Мехнат, 1990. - 142 с.
22. Агзамходжаев А. Воплощение социалистического интернационализма в многонациональном государстве. - Ташкент: Фан, 1984. - 218 с.
23. Зиямов Ш. О межэтническом конфликте 1989 г. в Узбекистане // Центральная Азия и Кавказ. - 2000. - № 6. - С. 153-158; Бобобеков Х. Фаргона фожеалари кундалиги // Фан ва турмуш. - Тошкент, 1990. - № 5. - Б. 16-18; Его же. Хўқанди латиф тупроғидаги фожеалар // Фан ва турмуш. - Тошкент, 1989. - № 7. - Б. 16-19; Абдуллаев Ш.М. Ферганские события и "этнический парадокс" современности // Звезда Востока. - Ташкент, 1991. - № 4. - С. 152-157;
24. Хазраткулов А. Социальные проблемы Узбекистана и пути их решения. Специфика. Опыт. Перспективы. (1971-1990):. Автореф.дисс. ... докт. истор. наук. - Ташкент, 1993. - 56 с.;
25. Бобождонова Д. Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий муносабатлар (70-80 йиллар мисолида). - Тошкент: Шарқ, 1999. - 160 б.; Бабаджанова Д. Социально-экономические аспекты межнациональных отношений в Узбекистане (70-е - середина 80-х гг.):. Автореф. дисс. □ докт. истор. наук. - Ташкент, 1997. - 56 с.;
26. Бўриева М.Р. Ўзбекистонда оила демографияси. - Тошкент: Университет, 1997. - 171 б.;
27. Ата-Мирзаев О., Гентшке В., Муртазаева Р., Салиев А. Историко-демографические очерки урбанизации Узбекистана. - Ташкент: Университет, 2002. - 125 с.;
28. Пулатов А.Х. Марказий Осиёда этносоциал муносабатлар: назарияси, муаммолари, ечимлари.: Фалсафа фан. докт. ... дисс. - Тошкент, 2003. - 283 варак.;
29. Ражапов В. XX асрнинг 80-йилларида Ўзбекистонда маданият соҳасидаги ўзгаришлар ва муаммолар.: Тарих фанлари ном. ... дисс. автореф. - Тошкент, 2006. - 26 б.
30. Абдуллаева Р. XX век и развал великой державы - СССР. - М.: Вернисаж, 2002. - 168 с.
31. Пасилов Б.А. Нормативные документы как источники по исследованию социально-экономических и общественно-политических процессов в Узбекистане. (80-е - начало 90-х гг.):. Автореф. дисс. ... канд. истор. наук. - Ташкент, 1995. - 31 с.